

Аладько Д. О.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

Рівненського державного гуманітарного університету

orcid.org/0000-0002-1644-0743

СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В МЕЖАХ КЛАСУ АРТЕФАКТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу семантичного статусу номінацій посуду як групи предметної лексики. Сучасна лексикологія характеризується тенденцією до вивчення структурно-семантичного моделювання номінативних одиниць у семантичних полях, насамперед із погляду мотивації, концептуальних, синтагматичних і парадигматичних зв'язків. Останнім часом актуалізується аналіз способів номінації різних об'єктів матеріальної та духовної культури, з-поміж яких на особливу увагу заслуговують найменування посуду.

Семантичні зв'язки слів відображають актуальні для людини відношення між предметами та явищами дійсності і, відповідно, передають особливості національного світосприйняття. Мовне значення та різноаспектне вивчення одиниць лексико-семантичного рівня чимало дослідників розглядає як найважливішу серед лінгвістичних проблем. Артефакт є результатом цілеспрямованої розумової діяльності людини, закодованим етномовними засобами об'єктом, що безпосередньо не має лінгвальної природи, але наявний у реальному спілкуванні, способом надання поняттю предметної форми.

Головним принципом теорії семантичного поля є те, що вокабуляр мови організований у вигляді лексичних чи концептуальних полів і члени цих полів структуруються взаємозалежно один від одного. Парадигматичні відношення типу «рід – вид» і «ціле – частина» поєднують мовні одиниці, які перебувають на різних рівнях семантичної ієрархії. Мовні одиниці утворюють семантичні групи/поля, члени яких поєднуються парадигматичними зв'язками. Логічна організація лексико-семантичної групи вибудовується лише шляхом аналізу тлумачень її членів і шляхом визначення її місця в ідеографічній класифікації словникового складу мови.

Лексико-семантична група розуміється як сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну й функційну подібність позначуваних явищ. Словник може бути представлений як система лексико-семантичних груп, які стикаються, перехрещуються і складаються з ядерної та периферійної лексики. ЛСГ виокремлюється на підставі ознак денотатів, що вказують на функцію, форму, матеріал, суміжність реалій тощо.

Ключові слова: номінації посуду, артефакт, семантичне поле, лексико-семантична група, категоризація.

Постановка проблеми. Дослідження значення, змісту, семантичної наповненості номінативних одиниць перебуває в центрі уваги провідних мовознавців (Ю.Д. Апресян,

Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, М.П. Кочерган, О.С. Кубрякова, О.О. Тараненко, В.М. Телія, О.В. Тищенко, С.М. Толстая, Т.Р. Кияк, М.Е. Рут, О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов, Г.А. Уфімцева та інші). Семантичні зв'язки слів відображають актуальні для людини відношення між предметами та явищами дійсності і, відповідно, передають особливості національного світосприйняття. Мовне значення та різноаспектне вивчення одиниць лексико-семантичного рівня чимало дослідників розглядає як найважливішу серед лінгвістичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантику, форму та функції назв посуду дослідники вже неодноразово аналізували в ареально-типологічному аспекті, у когнітивно-семантичному плані, з погляду просторової категоризації посуду, з позицій етнолінгвістичної реконструкції. Попри наявність різноаспектних комплексних досліджень назв посуду як лексичних мікросистем, дотепер залишаються нерозв'язаними проблеми вивчення мотиваційних, структурних і когнітивних параметрів їхньої системної організації, встановлення гіперо-гіпонімічних й епідигматичних зв'язків у семантичному полі посуду в різних мовах.

Актуальність статті зумовлена її спрямуванням на вивчення номінативних одиниць матеріальної культури, зокрема назв посуду, в аспекті категоризації матеріального світу.

Метою статті є уточнення категоризації назв посуду в межах класу артефактів в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Артефакт є результатом цілеспрямованої розумової діяльності людини, закодованим етномовними засобами об'єктом, що безпосередньо не має лінгвальної природи, але наявний у реальному спілкуванні, способом надання поняттю предметної форми.

Сукупність артефактів є не просто світом речей, але і світом смислів, які людина вкладає в продукти своєї діяльності [7, с. 18]. Первісний образ артефакту базується на реалії з наступним додаванням якостей і властивостей, зокрема культурного, ціннісного характеру, предметний код культури дає змогу асоціювати об'єкт із концептом, абстрактним поняттям [3, с. 38]. Наприклад, *crock of gold* вербалізує концепт «багатство»; чаша співвідноситься з долею людини у виразі *гірка чаша*.

Денотатні (предметні) лексичні групи типу «посуд» мають суперординати, які передбачають перерахування їхніх складових частин. Наприклад, можемо сказати, що *тарілки, чашки, каструлі* – це *посуд*. Такі денотатні групи обов'язково наявні в ідеографічному словнику, оскільки охоплюють велику кількість предметної лексики. Вони класифікуються на основі від-

ношення «частина – ціле», практичного застосування, матеріальної основи, способу виготовлення, способу використання [9, с. 78]. Представники західної когнітивістики пропонують схему семантичних ознак, яка щодо *чашки* могла б виглядати так: об'єкт – фізичне тіло – неістота – артефакт – посуд, із подальшим переліком факультативних ознак [15, с. 252].

Головним принципом теорії семантичного поля (далі – СП) є те, що вокабуляр мови організований у вигляді лексичних чи концептуальних полів і члени цих полів структуруються взаємозалежно один від одного. Парадигматичні відношення типу «рід – вид» і «ціле – частина» поєднують мовні одиниці, які перебувають на різних рівнях семантичної ієрархії. Мовні одиниці складають семантичні групи/поля, члени яких поєднуються парадигматичними зв'язками. Логічна організація лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) вибудовується лише шляхом аналізу тлумачень її членів і шляхом визначення її місця в ідеографічній класифікації словникового складу мови.

ЛСГ розуміється як сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну й функційну подібність позначуваних явищ [2, с. 121]. Словник може бути представлений як система ЛСГ, які стикаються, перехрещуються і складаються з ядерної та периферійної лексики. ЛСГ виокремлюється на підставі ознак денотатів, що вказують на функцію, форму, матеріал, суміжність реалій тощо.

Характерною рисою сучасного розгляду питання категоризації є визнання двох її аспектів – вертикального та горизонтального. Горизонтальний аспект передбачає, що той чи інший об'єкт може бути співвіднесений із певною категорією того ж рівня узагальнення. Наприклад: *cup – glass – goblet, чашка – склянка – келих*. Водночас цей самий об'єкт може бути співвіднесений із різними за ступенем узагальнення категоріями, наприклад: *чашка – посуд для пиття – посуд – умістище*.

Під час категоризації імен головна різниця пролягає між природним і штучним, усі об'єкти поділяються на природні речі та артефакти [10, с. 114, с. 129]. Суперклас «об'єкти» поділяється на класи «живі» та «неживі» («речі»). У класі «речі» виокремлюються «артефакти» (штучно створені) та «натурфакти» (природні об'єкти). «Артефакти» ж деталізуються на «побутові предмети» та «техніку» [9, с. 71–76]. Продовжуючи зазначену таксономію, серед «побутових предметів» можемо виділити семантичне поле «вмістища» та його складову частину – групу «посуд».

Спроби категоризації торкаються і методики побудови словникових статей. Г.А. Уфимцева пропонує інклюзивно-ступеневий опис лексеми, який складається з поетапного переліку ознак, що мають таку ієрархію: пряме номінативне значення; похідне номінативне значення; ознака лексико-семантичної парадигми; ознака семантичної субкатегорії; ознака семантичної категорії; ознака семантичного розряду; граматичні ознаки [11, с. 67–68]. Наприклад, англ. *cup*, укр. *чашка* мають категоріальну ознаку – предметність, семантичну ознаку окремої категорії – неістота, семантичну ознаку субкатегорії – злічувальне, ознаку на рівні лексичної мікросистеми – ЛСГ «посуд», ознаку на рівні окремої лексеми – невелике вмістище для пиття.

Чимало дослідників уважає функційне призначення головною ознакою під час створення таксономій штучних предметів, оскільки кожний такий предмет спочатку виникає у свідомості людини, а потім створюється з певною метою – для виконання

якоїсь функції. Наприклад, Д. Лайонз, розглядаючи ієрархічну структуру словника, вважає, що слова, які позначають штучні предмети, не можуть бути визначені без їхнього відношення до цілі чи функції позначуваних ними об'єктів [4, с. 481]. У когнітивному аспекті класифікація об'єктів за ступенем визначеності їхніх форм чи обрисів не є визначально важливою, головним чинником їхньої концептуалізації є здатність виконувати певну прототипову функцію [16, с. 256].

Характерним є народний поділ начиння на таке, що використовується для зберігання, приготування та вживання їжі. Р.М. Фрумкіна, вивчаючи проблему побудови статті в тлумачному словнику, зазначає, що для наївної свідомості *склянка* – це посуд для пиття, а не «скляне вмістище у формі циліндру ємністю 250 грамів». Дослідниця пропонує досить просту схему для тлумачення слів групи «посуд»: слово – родове ім'я – функція – форма – розмір – матеріал – вага. При цьому родово ім'я часто випускається, а функція, незважаючи на реальний порядок складників словникової статті, завжди залишається головною ознакою під час пояснення таких слів [12, с. 47–48]. Типовими мотивами номінації для назв артефактів є дія, спосіб виготовлення, призначення, місце функціонування, ознака якості; функція є центром, навколо якого формується категорія. Важливим аспектом існування найменувань багатьох артефактів є те, що вони слугують ярликами для функції, що асоціюється з ними, такі назви використовуються як імена матеріальних і соціальних артефактів. Наприклад, *чашка* може бути найменуванням соціальних відносин (порівняйте: *Чашка чаю розтягнулась на дві години*).

Основним постулатом теорії прототипів є те, що елементи категорій нерівноправні між собою, деякі з них психологічно більш виділені, ніж інші. Як зазначає Дж. Лакофф, якщо категорія визначатиметься лише тими властивостями, які притаманні всім її членам, то не повинно бути ситуацій, коли один із членів більше відповідає уявленню про цю категорію, ніж інші [5, с. 145]. Категорії не відображають «об'єктивний» набір рис, вони є приблизними, складаються із центральних, прототипових членів, і менш центральних, навіть маргіальних членів. Ментальна процедура категоризації спирається на досвід та уяву людини, з одного боку, і властивості метафори, метонімії та ментальної образності – з іншого [5, с. 147]. Теорія прототипів дає можливість дослідити лінгвістичну категоризацію в контексті загальної пізнавальної діяльності людини. Водночас є певні проблеми щодо визначення прототипу: різноманітність характеристик, які формують прототип; складність визначення пріоритетних рис; проблема визначення межі між прототипом і периферією [13, с. 60].

Зважаючи на вищесказане, ми вважаємо доцільним за основу класифікації назв посуду взяти функційний аспект із урахуванням теорії прототипів. На розбіжностях у категоризації та семантичній наповненості мовних одиниць у різних мовах наголошує чимало дослідників. Зокрема, З.Д. Попова та Й.А. Стернін говорять, що, незважаючи на використання європейцями приблизно однакового посуду, в англійській і російській мовах його образи класифікуються по-різному. Насамперед це стосується можливості найменування будь-якого скляного посуду *glass*, що часто супроводжується наявністю атрибута *wine glass, brandy glass, spirit glass* [8, с. 84–85]. В.М. Манакін стверджує, що навіть у споріднених українській і російській мовах таке слово, як *бокал*, незважаючи на оно-

масіологічну ідентичність і подібність граматичних форм, має різне семантичне наповнення [6, с. 76].

Предмети посуду, на нашу думку, в обох зіставлених мовах можуть бути поділені на три підгрупи: посуд для пиття, посуд для приготування їжі, посуд для зберігання чи споживання.

Під час виокремлення посуду серед інших побутових предметів категоріальною семою може бути «вмістище». Вмістище – це обмежений простір, категоризація світу в термінах умістищ є типовою для людини, сама категорія розглядається як умістище для її членів. Подальша категоризація посуду імплікує питання: вмістище для чого? Для першої із зазначених підгруп диференційною семою стає «для пиття». На нашу думку, центральними представниками цієї підгрупи в англійській мові є назви *cup* та *glass*, які протиставлені між собою матеріалом (кераміка – скло), наявністю ручки, використанням для гарячих – холодних напоїв тощо. Лексеми *cup* та *glass* є на базовому (основному) рівні категоризації, який є психологічно найбільш важливим; базові категорії є в середині ієрархії. Наявність асиметрії серед членів категорії посуду легко виявити за допомогою простого запитання: назвіть посуд для пиття. Навряд чи відповіддю буде *kelix* чи *boikal*, першою реакцією більшості людей буде *chashka* чи *sklyanka*.

Субординатні найменування можуть бути проілюстровані назвами *teacup*, *coffee cup*, *wineglass*, *tall glass* (диференціація за вмістом і розміром), які, безсумнівно, є різновидами базових назв. Водночас на периферії базового рівня функціонують і інші назви, які в словникових статтях визначаються як «посуд для пиття», однак не є прототиповими: *mug*, *goblet*, *tankard*. Про дифузю значень і розмитість категоріальних меж говорять американські дослідники, які стверджують, що в наївній мовній свідомості будь-яке вмістище для пиття може отримати назву *cup* чи *glass*. Зокрема, В. Кемптон у самій назві своєї розвідки постулює таксономічні стосунки: *A mug is a sort of cup*, доводячи, що *kuhol* є різновидом чашки [17]. Е. Андерсен, аналізуючи дитяче мовлення, стверджує, що кордони багатьох категорій, а отже – кордони між їхніми найменуваннями, є невизначеними, невиразними. Дослідниця на основі експериментальних даних доводить, що навіть різниця між чашкою та склянкою (*cup* та *glass*) не є досить прозорою. Один і той же референт у процесі експерименту міг бути названим як чашкою, так і склянкою [14].

В. Лабов, вивчаючи семантичне наповнення мовних одиниць на прикладі чашок і чашоподібних предметів (*cups and cup-like objects*), також доходить висновку про розмитість кордонів і факультативний характер сем. Учений пропонує включення в словникові дефініції атрибутів типу: *як правило*, з ручкою, іноді без; *головним чином для пиття*; *зазвичай* із блюдцем [18, с. 366].

А. Вежбицька розглядає два підходи до категоризації, порівнюючи традиційний семантичний аналіз і теорію прототипів. Аналізуючи, наприклад, дефініцію слова *човен* – «штучний об'єкт, що використовується для пересування по воді», дослідниця задається питаннями: чи залишається човен човном, якщо в ньому дірка? Якої величини має бути дірка, щоб човен перестав бути човном? [1, с. 201]. Щодо нашого об'єкта дослідження, то можемо поставити аналогічне запитання: чи є тріснута *chashka* чашкою (якщо з неї вже неможливо пити)? А. Вежбицька пропонує вводити в тлумачення слова не здат-

ність і спроможність, а призначення. У нашому випадку – *chashka* – «предмет, що призначений для пиття».

В українській мові, на нашу думку, центральними членами категорії «посуд для пиття» можуть уважатись лексеми *chashka*, *kelix*, *sklyanka*. На відміну від англійської мови, в українській немає жорсткого протиставлення для гарячих – холодних напоїв (порівняйте: існування *pidsklyannikiv* для пиття чаю із склянки). Водночас *sklyanka* має жорсткі рамки «циліндричної форми», які відсутні в англійській мові. Суттєвим є ймовірне виділення як прототипу *kelixa* та його видів (*charka*, *boikal*, *fujsjer*) як посуду для пиття алкогольних напоїв. *Kelix* у цьому випадку виступає центральним елементом (порівняйте: *Zdiyemo kelixi* – незалежно від виду вмістища).

Ядерними елементами «посуду для приготування їжі» ми вважаємо в англійській мові номінації *pan* та *pot*, які протиставляються за формою («широке вмістище» – «вмістище круглої форми») та певним чином за матеріалом: «зроблене з металу» – «керамічне, скляне» (хоча *pot* може бути і металевим). В українській мові центральними членами категорії є *kastruля*, *patelnya*, *goriцok*. Для української мови характерним є поєднання розрізнення за формою з подальшим функційним поділом умістищ, що не так чітко виражено в англійській мові. *Kastrуля* (циліндрична форма) призначена для варіння, *patelnya* (неглибокий круглий посуд) – для смаження, *goriцok* (кругла форма) – для тушкування, запікання. Зазначимо, що англ. *frying-pan*, еквівалент укр. *patelnya*, є одним із різновидів *pan*. Тобто власне *pan* має ширше значення і в перекладі може позначати і *kastрулю*, і *patelnyu*, і *deko*. Номінації укр. *goriцok* і англ. *pot* можуть позначати вмістища не тільки для приготування, але й для зберігання, вживання їжі, що ще раз свідчить про неможливість чіткого визначення меж категорій. До периферійної лексики цієї підгрупи належать назви *cauldron*, *boiler*, *baker*, *copper*, *казан*, *баняк*, *чавун*, *patelnya* та інші.

Серед «посуду для зберігання та споживання їжі» в зіставлених мовах не спостерігається особливих розбіжностей. Центральними членами цієї категорії ми вважаємо *jug*, *pot*, *dish*, *bottle*, *глек* (*гличик*), *gorицик*, *тарілка*, *пляшка*. *Глек*, *jug* описуються як «висока, кругла переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині, для зберігання та наливання рідини, зазвичай із ручкою та дзьобом». *Goriцик*, *pot* вирізняються круглою формою, часто наявністю кришки. Типові *tarilka*, *dish* мають пласку форму, вживаються для накладання та споживання їжі. *Plashka*, *bottle* зазвичай зроблена із скла (якщо з іншого матеріалу – це відображається у назві, наприклад, *keramichna plashka*), має циліндричну видовжену форму. Серед інших назв зазначимо такі: *baklaga*, *flyaga*, *штоф*, *блюдо*, *дзбан*, *горнець*, *pitcher*, *decanter*, *jar*, *bowl*, *plate*, *flasket* та інші.

Висновки. Проведений аналіз дав змогу уточнити місце найменувань посуду в межах класу артефактів в англійській та українській мовах, з'ясувати особливості їхньої категоризації в зіставлених мовах. Перспективою подальшого аналізу є уточнення категоризації інших предметних груп у межах класу артефактів.

Література:

1. Вежбицька А. Прототипи і інваріанти. *Вежбицькая А. Язык. Культура. Познание*. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. С. 201–231.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ : Академія, 1999. 288 с.

3. Красных В.В. Этнопсихология и лингвокультурология : курс лекций. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
4. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. Москва : Прогресс, 1978. 544 с.
5. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование. *Язык и интеллект* : сборник. Москва : Прогресс, 1996. С. 143–184.
6. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
8. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж : Истоки, 2001. 191 с.
9. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 360 с.
10. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. С. 108–140.
11. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. Москва : Наука, 1974. 205 с.
12. Фрумкина Р.М. Психоллингвистика. Москва : Академа, 2001. 316 с.
13. Aitchison J. Words in the mind. An introduction to the mental lexicon. Oxford : Basil Blackwell, 1987. 229 p.
14. Andersen E. Cups and glasses: Learning that boundaries are vague. *Journal of Child Language*. Cambridge, 1974. Vol. 2. P. 79–103.
15. Evans V. Cognitive Linguistics. An introduction. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. 830 p.
16. Gibbs R.W. The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations. *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2006. P. 239–268.
17. Kempton W. Category grading and taxonomic relations: A mug is a sort of cup. *American Ethnologist*. 1978. Vol. 5. P. 44–65.
18. Labov W. The Boundaries of words and their meanings. *New ways of analyzing variation in English*. Washington, D.C. : Georgetown University Press, 1973. P. 340–373.

Aladko D. Semantic status of kitchenware names within the boundaries of the artifacts class in the English and Ukrainian languages

Summary. The article deals with the semantic status of kitchenware names as a group of artifact lexis. Modern lexicology is characterized by a tendency to study structural-

semantic modeling of nominative units in semantic fields, primarily from the point of view of motivation, conceptual, syntagmatic and paradigmatic connections. The analysis of the methods of naming of various objects of material and spiritual culture, among which special attention is paid to the names of the kitchenware, is relevant in modern linguistic studies.

The semantic connections of words reflect the actual relationship between objects and phenomena of reality, and thus convey the peculiarities of the national worldview. Many researchers consider the problem of linguistic meaning and multi-aspect study of lexical-semantic units to be the most important among linguistic ones. The artifact is the result of purposeful mental activity of a person encoded by ethno-language means, an object that is not directly lingual in nature, but exists in real communication; it is a way of giving the concept a subject form.

The main principle of a semantic field theory is that the vocabulary of a language is organized in the form of lexical or conceptual fields, and the members of these fields are structured interdependently. The paradigmatic relations of the type genus – species and whole – part combine linguistic units that are at different levels of the semantic hierarchy. Linguistic units constitute semantic groups/fields whose members are united by paradigmatic connections. The logical organization of the lexical-semantic group can be defined only by analyzing the interpretations of its members and by determining its place in the ideographic classification of the vocabulary of a language.

The lexical-semantic group is a set of paradigmatically related lexical units, which are united by a common content and reflect the conceptual, substantive and functional similarity of the marked phenomena. The dictionary can be represented as a system of lexical-semantic groups that collide, intersect, and consist of nuclear and peripheral vocabulary. Lexical-semantic group is distinguished on the basis of denotation features indicating function, form, material, contiguity of realities, etc.

Key words: kitchenware names, artifact, semantic field, lexical-semantic group, categorization.